

Bijlagen

Doe je mee?! Perspectieven op ‘zinnvolle’ participatie

Deelstudie 2: jongeren en jongerenparticipatiebeleid

Maria Vliek
Henrike Hoogenraad
Lonneke van Kampen

Inhoud

A	Analysekader	3
A.1	Macht.....	3
A.2	Stille ideologie	5
A.3	Responsabilisering.....	7
A.4	Agency.....	9
B	Methoden.....	12
B.1	Interpretatief paradigma	12
B.2	Literatuuronderzoek: narratieve literatuurstudies.....	14
B.3	Critical discourse analysis	14
B.4	Etnografisch onderzoek.....	16
B.5	Diepte-interviews	17
B.6	Cocreatie	19
B.7	Ethiek	19
C	Cocreatiesessie	22
C.1	Programma cocreatiesessie.....	22
C.2	De zes casussen omschreven.....	22
	Literatuur.....	24

A Analysekader

Maria Vliek

A.1 Macht

In onderzoek dat zich specifiek richt op hoe mensen beleid en overheidshandelen bezien en ervaren, is een conceptualisatie van macht gewenst. Daarbij betoogt Mitchell Dean (1999) dat een kritische analyse van macht vandaag de dag en binnen de verschillende nationale (neoliberale) contexten relevant is, vooral met het oog op de behandeling van verschillende minderheden en sociale ongelijkheden. Gezien de veranderende verzorgingsstaat en de vermeerderde nadruk op de verantwoordelijkheid van de burger en de toename van het vertrouwen in de markt van de afgelopen 30 jaar, waarneembaar in Europa maar ook de Verenigde Staten (VS), richten wij ons hiervoor tot Michel Foucault. De focus van dit onderzoek ligt op de wisselwerking tussen mensen en de overheid, en daarom kijken we specifiek naar hoe hij macht conceptualiseerde in relatie tot het subject (Foucault 2000). Want het was voor Foucault van belang om macht niet zozeer vanuit de interne rationaliteit te bestuderen (wat is macht?), maar juist vanuit de ontvangende partijen die zich hiertegen zouden kunnen verzetten (wat is het effect?).

Foucault neemt als startpunt verschillende tegenstellingen waarin verzet plaatsvindt, zoals de macht van mannen over vrouwen, ouders over kinderen, overheid over de manier waarop mensen leven, enzovoort (Foucault 2000: 329). Volgens hem is het hier belangrijk om op te merken dat het gaat om worstelingen die de status van het individu ten opzichte van de macht problematiseren. Aan de ene kant willen zulke worstelingen bevestigen dat het individu ook echt het individu is (hier ben ik in relatie tot de macht), maar aan de andere kant bevragen deze worstelingen ook de macht die juist het individu loskoppelt van de gemeenschap: alle mechanismen (zoals overheidshandelen) die het individu weer op zichzelf aangewezen laten zijn. Dus aan de ene kant bevestigt het individu de individualiteit door zich te verzetten tegen macht, en bevraagt hij diezelfde gecreëerde individualiteit (ik bevestig wie ik ben ten opzichte van macht, maar bevrage hoe dit zo gekomen is). Deze worstelingen zijn volgens Foucault dan ook precies een vraag over wie wij zijn. Het is een ontkenning van economisch en ideologisch geweld vanuit de staat dat aan de ene kant onze individualiteit ontkent, en deze aan de andere kant verantwoordelijk stelt. Hij concludeert dan ook: *'the main objective of these struggles is to attack not so much such-or-such institution of power, or group, or elite, or class but, rather, a technique, a form of power'* (Foucault 2000: 331).

Het gaat dus om de mechanismen van bijvoorbeeld verantwoordelijkheidsverdeling of andere vormen van hoe overheidshandelen mensen laat doen wat het normatief wenst, en niet zozeer om anarchisme per se. Deze vormen en mechanismen van macht zijn herkenbaar in ons dagelijks leven, in alles wat we doen. Ze hechten zich aan het individu door bepaalde waarheden aan het individu te koppelen (zoals de wet) en daardoor wordt het individu een subject van die macht. De term 'subject' heeft dan ook die dubbele betekenis: aan de ene kant is het subject verbonden aan degenen die hem aan macht onderwerpen, aan de andere kant is het subject dat individu met een eigen identiteit. Voor dit onderzoek is het ook relevant om te belichten hoe de overheid (bewust of onbewust) verschillende groepen op verschillende wijzen aan zich bindt.¹

---

¹ Dit kan overigens op twee manieren: door differentiële behandeling van verschillende groepen, of door gelijke behandeling van verschillende groepen die anders uitwerkt.

Foucault beziet deze mechanismen niet als opzichzelfstaand. Deze worstelingen vinden vooral plaats omdat we te maken hebben met de staat. De staat wordt volgens Foucault vaak gezien als politieke macht die het individu negeert, maar dat is niet helemaal het geval: *'the state's power (and that's one of the reasons for its strength) is both an individualizing and a totalizing form of power'* (Foucault 2000: 332). Wat hij hiermee lijkt te bedoelen, is dat macht in de moderne natiestaat wordt uitgeoefend door middel van de keuzes van het individu: het individu is verantwoordelijk om de keuzes te maken die de overheid wenselijk acht. De moderne staat, volgens Foucault, is dan dus ook niet een totalitaire entiteit die boven individuen staat, die hen negeert, maar het is juist een structuur waarin individuen als individu worden geïntegreerd. Dit is onder een belangrijke voorwaarde: dat deze individualiteit voldoet aan de norm die de staat stelt (Foucault 2000: 334).²

Het is natuurlijk van belang om op te merken dat macht en machtsverhoudingen zich niet alleen op het niveau van de staat afspelen. Ze zijn ook in de alledaagse contexten van bijvoorbeeld een school of werkvloer te vinden. Deze macht wordt door een mix van capaciteiten (dit kan het lichaam zijn, maar ook een beleidsinstrument bv.), communicatie (de taal en symbolen waarmee macht wordt gecommuniceerd) en tot slot de machtsrelaties (er is altijd een relatie tussen de machthebber en degene waarover macht wordt uitgeoefend) uiteindelijk tot uiting gebracht volgens verschillende formules (zoals het schoolsysteem of het gevangeniswezen), ook wel disciplines genoemd (Foucault 2000: 339). Hoe dit zich vertaalt naar de moderne natiestaat is niet zozeer dat het een totalitair geheel aan het worden is, maar dat er meer en meer gezocht wordt naar een aanpassing van die driehoek, van productieve activiteiten, communicatienetwerken en het spel van machtsrelaties. Hiermee beoogt Foucault dan ook machtsrelaties te onderzoeken, en niet per se macht zelf.

Die machtsrelaties kenmerken zich in de eerste plaats door het feit dat de machthebber erkent dat degene over wie macht wordt uitgeoefend ook daadwerkelijk een actor is, iemand die handelt. De relatie van geweld gaat uit van een passief subject, de relatie van macht gaat uit van een actor. De kern is hier dat deze actor een zekere vrijheid geniet; anders zou macht enkel fysieke restrictie inhouden. Er zijn dus binnen de uitvoering van macht verschillende mogelijkheden voor het individu – het subject – om keuzes te maken: vrijheid is dus eigenlijk een conditie voor uitvoering van macht (en dus ook een preconditione: als er geen vrijheid is, is er ook geen macht mogelijk) (Foucault 2000: 342). Centraal in de theorie staat dan ook dat de hedendaagse processen van *governing* verlopen via alledaagse technieken en disciplines *'that are exercised by individual citizens and which enable them to function as self-regulating members of the polity'* (Prior 2009: 17).

Hoe moeten deze relaties dan worden geanalyseerd? Ten eerste is het belangrijk om te realiseren dat macht niet een abstractie is die boven de maatschappij zweeft; integendeel. Ze is geworteld in de sociale structuren en dagdagelijkse dingen waarin mensen zich begeven. Er bestaat geen maatschappij zonder machtsrelaties en deze zijn overal zichtbaar en voelbaar. Het is volgens Foucault dan ook een cruciale taak om die relatie tussen macht en vrijheid te analyseren: het is inherent aan ons sociaal bestaan. Voor dit onderzoek betekent dat dat de ruimtes waarin mensen zich begeven omgeven zijn door keuzes en een bepaalde vrijheid. De analyse zal zich dan ook richten op hoe mensen deze keuzes, vrijheden en restricties die vanuit de overheden worden gepresenteerd ervaren, en hoe zij deze navigeren.

---

2 Deze vorm van macht van de staat noemt Foucault ook wel *'pastoral power'*. Voor een uitgebreide analyse zie Foucault (2000) en Martin en Waring (2018).

Dit is waar Foucault aanlandt bij de noodzaak van het analyseren van sociale ongelijkheid: wat voor systemen onderliggen vormen van ongelijkheid binnen een samenleving? Wettelijke, maar ook traditionele of normatieve systemen van ongelijkheid (opvattingen over man-vrouwverhoudingen bv.) en de economische herverdeling van goederen: heeft iedereen recht op of toegang tot dezelfde ondersteuning? Heeft iedereen toegang tot dezelfde kennis? 'Iedere relatie van macht begint met de analyse van verschil', aldus Foucault (2000: 344). Vervolgens is het van belang om de belangen van de machthebbers in kaart te brengen. Gaat het om het behoud van macht? Over het vergaren van kapitaal? Wat zijn de onderliggende ideologieën en motieven? Hoe wordt deze macht vervolgens uitgeoefend? Welke instrumenten zet de machthebber in? Hoe zijn deze vervolgens geïnstitutionaliseerd? En hoe wordt dit vervolgens gerationaliseerd? Dit onderzoek wil dus deze wisselwerking in kaart brengen. Aan de ene kant via een analyse van kaders waarin macht wordt gepresenteerd, en aan de andere kant door de leefwerelden van mensen te analyseren. Hoe deze analyses elkaar ontlopen of kruisen voor verschillende groepen mensen zal ons meer kunnen leren over de effectiviteit van overheidshandelen en de invloed daarvan op vraagstukken rondom participatie, verantwoordelijkheid en gelijkheid.

A.2 Stille ideologie

In de traditie van Foucault merkt Dean (1999) op dat het cruciaal is om in de analyse van overheidshandelen en daarmee machtsrelaties, beleidsparadigma's en -instrumenten te behandelen die specifiek gericht zijn op het beïnvloeden van menselijk gedrag. Hierdoor is deze analyse nauw verweven met moraliteit en ethiek: doordat overheden zich normatief bezighouden met het beïnvloeden van het gedrag van anderen, laten ze dus ook het individu zichzelf afvragen hoe het zich gedraagt: *'This is a perspective, then, that seeks to connect questions of government, politics and administration to the space of bodies, lives, selves and persons'* (Dean 1999: 20). Cruciaal in Deans benadering van de analyse van overheid en macht is de verbinding met het individu en de morele impact die beleidsparadigma's kunnen hebben op mensen zelf.

Deze Foucaultiaanse benadering van overheidshandelen in relatie tot het subject of burgers (Dean 1999; Foucault 1979, 1982) houdt zich primair bezig met hoe we nadenken over *governing* en hoe gedecentraliseerde macht handelt door de vrijheden van het individu, in plaats van door de methoden van discipline die de vrijheden van het individu aan banden kunnen leggen. Dit betekent dat macht zich concentreert op het moreel appel van het gedrag van mensen die verantwoordelijk worden gehouden voor de keuzes die zij maken ten behoeve van de samenleving (Peeters 2019). Maar over de werking van deze responsabilisering later meer. Foucault gaat ervan uit dat beleidsparadigma's (ofwel mentaliteiten) overheidshandelen en beleid onderliggen: het zijn collectieve relatief ongebonden eenheden van ideologie die niet echt worden onderzocht door degenen die erin zitten of er vanuit handelen (Dean 1999). Voor Foucault (en Dean) is het dus van belang om te analyseren hoe deze mentaliteiten of beleidsparadigma's terugkomen in overheidsdocumenten of beleidsdiscoursen.

Van Montfort et al. (2012) hebben onderliggende beleidsparadigma's ook wel stille ideologieën genoemd. Zij observeren dat de tijden van alomvattende theorieën en overtuigingen die richting gaven aan beleid en bestuur, zoals de grote -ismen, achter ons liggen. Dit betekent volgens hen echter niet dat er geen ideologieën meer ten grondslag liggen aan de politiek of beleid. Integendeel, er is volgens hen nu een landschap van stille micro-ideologieën die houvast bieden. Dit zijn geen

‘alomvattende verhalen, maar betekenis gevende en legitimerende verhalen op deelgebieden’ (Van Montfort et al. 2012: 9). Van Montfort et al. definiëren een ideologie als volgt: ‘een gedeelde en coherente visie op wat een goede burger, overheid en een goede samenleving is’ (Van Montfort et al. 2012: 12). Cruciaal is hier de focus op niet alleen hoe beleid eruit zou moeten zien, maar juist ook hoe dit reflecteert op de relatie tussen burgers, overheid en de samenleving. Ze onderscheiden verder dat ideologieën stil of luid kunnen zijn, en groot of klein. Een stille ideologie zou drie kenmerken hebben. Ten eerste is er de presentatie van een visie op wat de burger, overheid en samenleving zouden moeten zijn. Ten tweede blijven de onderliggende keuzes, redeneringen en mentaliteiten onuitgesproken en worden, tot slot, alternatieve visies niet besproken. Van Montfort et al. benadrukken dat hoewel een stille ideologie op het eerste gezicht lijkt op ‘gewone’ normatieve assumpties die aan beleid ten grondslag liggen, het specifieke kenmerk hier is dat deze norm onuitgesproken blijft:

Inderdaad kunnen deze normatieve assumpties uitgroeien tot een stille ideologie als zij onuitgesproken ('stil') blijven en als er sprake is van een, met grote vanzelfsprekendheid, gedeelde en samenhangende visie op wat een goede burger, overheid en samenleving is (Van Montfort et al. 2012: 15).

Volgens Montfort et al. (2012) zitten er twee kanten aan het onuitgesproken blijven van een ideologie die ten grondslag ligt aan beleid. Een aantal gedeelde waarden zoals eerlijkheid zijn zeer nuttige idealen voor de visie op structurering van beleid, burgers en de samenleving. Ze merken op dat het nuttig is dat deze niet steeds ter discussie zouden hoeven worden gesteld. De problematiek ligt echter in de vanzelfsprekendheid van een stille ideologie die zonder kritische reflectie kan leiden tot ‘depolitiseren, uitsluiting, stolling en vermindering van het politiek debat’ (Van Montfort et al. 2012: 17). Een voorbeeld hiervan is de depolitiseren van burgerschap (Oude Vrielink et al. 2013; Verhoeven 2010) waar de Nederlandse overheid vermeerderde participatie verlangt van haar burgers om de samenleving vorm te geven, maar politieke tegenstand in de vorm van protest of kritisch meedenken anders waardeert. Dit is waar Van Montfort et al. het risico observeren: als de stille ideologieën te lang stil blijven, zijn ze een gevaar voor de publieke sfeer en democratie en vormen ze een bedreiging voor de legitimiteit van de overheid (Van Montfort et al. 2012: 19). Het is dus zaak om deze stille ideologieën in kaart te brengen en tegen het licht te houden. Door middel van de beleidsanalyse willen wij deze stille ideologie omtrent participatie en hoe de specifieke beleidsinstrumenten en -discoursen hierin functioneren in kaart brengen.³

Critical discourse analysis (CDA) is er onder andere op gericht om ideologie, en met name de potentiële effecten van teksten om ideologie in stand te houden of te veranderen, in kaart te brengen (Fairclough 2003). Ideologieën zijn volgens Norman Fairclough ‘representations of aspects of the world which can be shown to contribute to establishing, maintaining and changing social relations of power, domination and exploitation’ (Fairclough 2003: 9). Dit is lijn met de benadering van Montfort et al. (2012) dat

---

3 Voor ons begrip van ‘discours’ verwijzen we naar de methodologie binnen de *sociology of knowledge* (Keller 2011). Deze benadering gaat ervan uit dat alles wat we doen, weten en ervaren intrinsiek verweven is met de sociale constructen van geaccepteerde kennis. Kennis is dan ook geen *cognitive skill* (Von Stuckrad 2013), maar een culturele reactie op systemen van verschillende symbolen die sociaal geconstrueerd zijn. Deze systemen worden op bepaalde manieren ‘geproduceerd, gelegitimeerd, gecommuniceerd en getransformeerd’ (Von Stuckrad 2013: 3) als discoursen. Het is belangrijk om op te merken dat discoursen nooit op zichzelf staan, maar per definitie sterk verbonden en verknoopt zijn met andere discoursen. Het (bij noodzaak beperkt) in kaart brengen van de geschiedenis en politiek als non-lineair en multidimensionaal met betrekking tot ‘het participatiediscours’ via de beleidsanalyse zal een kader verschaffen waarin mensen zich bevinden en waar zij zich toe verhouden. Met het oog op de beperkte omvang van dit onderzoek, zal echter geen omvattende ‘discoursanalyse’ kunnen worden uitgevoerd maar enkel een *critical discourse analysis (CDA)* van geselecteerde beleidsdocumenten.

ideologie niet zomaar een positie, perspectief of geloof is, maar juist dat het vormen van macht representeert en uitdraagt. Fairclough ziet ideologie dus als representaties die kunnen bijdragen aan en verandering kunnen brengen in sociale relaties van macht en dominantie – hiermee kunnen teksten dus worden gezien in termen van hun effect op die machtsrelaties. De bijdrage die CDA kan leveren, is dat ideologische claims vaak worden weergegeven als natuurwet. Het voorbeeld dat Fairclough geeft is dat moderne staten tegenwoordig zeer competitief moeten zijn om te overleven. In plaats van dit als onoverkomelijke realiteit te bezien, moet er volgens CDA juist worden gekeken naar hoe die realiteit is geproduceerd: de realiteit dat staten zeer competitief moeten zijn is geen natuurwet, maar juist een product van een bepaalde economische wereldorde die veranderd zou kunnen worden (Fairclough 2003). In het huidige project willen we dus naar teksten kijken en hoe deze bepaalde stille ideologieën als natuurwet presenteren. Wat zijn de sociale effecten van teksten? Of scherper: wat zijn de sociale effecten van de betekenissen die aan de tekst worden gegeven? Hoe kunnen we deze aannames bevragen? Hoe zouden alternatieven, of op zijn minst de realisatie dat alternatieven mogelijk zouden zijn, bij kunnen dragen aan effectiever beleid?

Onder beleid verstaan we, gebaseerd op Prior (2009) en Newman (2007), een formalisering van discours waarmee overheden bepaalde betekenissen die worden geassocieerd met problemen willen stabiliseren. Daarbij willen ze met dit formele discours ook een acceptatie bewerkstelligen van deze betekenissen onder degenen die het beleid uit dienen te voeren, en de beoogde subjecten of ontvangers van dit beleid. Belangrijk is om op te merken dat dit veelal praktische handvatten zijn om verandering te bewerkstelligen: ze zijn dus niet alleen discursief van aard, maar hebben juist ook materiële gevolgen voor mensen zelf in hun dagelijks leven en hoe zij dit in (kunnen) richten.

A.3 Responsabilisering

De analyse van de verschillende stille ideologieën zoals deze in bepaalde teksten kunnen worden ontwaard is ons startpunt, maar deze dienen niet in isolatie te worden gezien. Ze vinden hun uitwerking in de verschillende beleidsinstrumenten die vervolgens worden ingezet om het gedrag van mensen normatief te beïnvloeden. Rik Peeters (2019) analyseert het concept responsabilisering binnen de veranderende verzorgingsstaat. Dit concept behelst het idee dat mensen een grotere rol zouden moeten gaan spelen in het terugdringen van de verzorgingsstaat en het verbeteren van gezondheid, dat ze betere buurten moeten creëren en actief deel moeten nemen aan het positief vormgeven van de samenleving. Vaak wordt responsabilisering gezien als *governing from a distance*, maar Peeters laat zien dat er zeker ook hele directe vormen zijn die zich direct richten op het *manufacturing of civility* op het individuele niveau.

Deze vormen hebben volgens Peeters eigenlijk altijd een normatieve en interventionistische kijk op verantwoordelijkheid. Deze manier van verantwoordelijkheidsverdeling is volgens Foucault (en Peeters) een kenmerk van het neoliberale bestel. Nancy Fraser heeft de organisatie van de kapitalistische (of neoliberale) inrichting van de VS, maar ook Europese staten, samengevat onder *distribution* en *recognition* (Alcoff 2007; Fraser en Honneth 2003). Distributie gaat om een bepaalde verdeling van middelen, de economische structuur van de maatschappij, en herkenning gaat om de morele kenmerken van lidmaatschap: wanneer hoor je erbij en wanneer niet. Dit zijn volgens Fraser de essentiële normatieve componenten van waaruit Gramsciaanse hegemonie ofwel stille ideologie is opgebouwd (Alcoff 2007; Fraser en Honneth 2003). Binnen het neoliberale bestel zien we dus dat de markt en het individu daarin worden vrijgelaten. Het individu heeft de keuze om zich in de markt

en met de markt te positioneren en zijn leven in te richten. De overheid trekt zich terug. Dit is ook waarneembaar geweest in Nederland in de verschillende sectoren waar de burger meer verantwoordelijkheid binnen een geprivatiseerde setting moest nemen.

Ermy Brok (2016) bracht de verschuivingen in het Nederlandse discours rondom de verzorgingsstaat, responsabilisering en de participatiesamenleving in kaart vanaf de jaren zestig tot heden, door troonredes en regeringsverklaringen te analyseren. Ze stelt dat ondanks het feit dat verscheidene auteurs, waaronder Peeters (2019), in hun analyses de opkomst van de responsabilisering van burgers in de jaren negentig leggende zogenoemde voorbereiding hiervoor al sinds de jaren zestig is ingezet. Via de verantwoordelijkheid van de jeugd om zich goed te scholen in de jaren zestig, de economische verantwoordelijkheid van mensen tijdens de oliecrisis in de jaren zeventig, naar de nadruk op bestuurlijke vernieuwing met betrekking tot decentralisaties op het gebied van arbeid en sociaal-economische participatie, wordt het domein van burgerverantwoordelijkheid uiteindelijk verbreed in de jaren negentig. Brok neemt een verschuiving waar rond deze tijd, waar een nieuw bestuurlijk bestel toekomstbestendig zou moeten zijn. De taal die wordt gebezigd gaat over 'saamhorigheid', 'gemeenschapszin', 'solidariteit', en 'verbondenheid' (Brok 2016: 23). De verantwoordelijkheid van de burger wordt hier aangesproken: hij dient op gelijke voet met de overheid te staan. Het discours van meedoen zet door in de jaren nul. '(Sociale) risico's zijn voor de actieve, moreel bewuste burgers zelf en de overheid moet kleiner en minder pretentius zijn' (Brok 2016: 23). Veiligheid is nu zaak van de overheid, en er is weinig tot geen aandacht voor politieke participatie. Brok observeert dat het participatiediscours begin jaren tien zijn scherpte wat verliest; er komt ook meer aandacht voor de vangnetfunctie van de overheid.

Brok analyseerde vrij uitgebreid de verschillende troonredes en regeringsverklaringen om een verschuivend discours te analyseren. Peeters en Drosterij (2012) analyseren 'slechts' een metafoor over het bondgenootschap tussen burgers en de overheid: dienstbaarheid en verantwoordelijkheid om de stille ideologie rondom het politieke discours van de heroriëntering van de relatie tussen de overheid en samenleving in kaart te brengen. Zij observeren dat de notie van bondgenootschap in eerste instantie nobel lijkt, zelfs een zekere dienstbaarheid uitdrukt. Maar, zo stellen Peeters en Drosterij, het gaat verder dan dat. Deze notie ontkent het bestaan van een inherent antagonisme tussen politiek en samenleving. Door te stellen dat de belangen van overheid(sbeleid) en burgers met elkaar samenvallen, ontstaat het beeld van 'mimetische politiek' (Peeters en Drosterij 2012: 30). Mimetische politiek veronderstelt dat beleidsvorming altijd het algemeen belang dient. Politiek en samenleving staan niet tegenover elkaar, sterker, 'het bestaan van deze tegenstelling wordt hier ontkend' (Peeters en Drosterij 2012: 31). Door de nadruk op het samen doen wordt de verantwoordelijkheid bij actieve burgers gelegd, als bondgenoten van de overheid. Een scheidslijn tussen overheid en burgers bestaat niet meer. Echter, verdere analyse van beleidsinstrumenten en intenties laat zien dat tegenstellingen wel degelijk bestaan en door deze retoriek worden gecreëerd. Dit is een nieuw antagonisme tussen 'goede burgers' en 'slechte burgers' (zie ook: Oude Vrielink et al. 2013). Peeters en Drosterij stellen:

Langs de notie van 'verantwoordelijkheid', die in het klassiek-liberale denken (van onder anderen Locke) juist verbonden is aan het autonome domein van leven waar de staat zich onthoudt van interventies op basis van het geloof in de zelfwillende kracht van individuen, wordt een nieuw antagonisme gecreëerd: de politiek is enkel de bondgenoot van hen die 'hun verantwoordelijkheid nemen' (Peeters en Drosterij 2012: 31).

Peeters en Drosterij zien hier een intredende overheid, zelfs als deze pretendeert juist afstand te nemen en het samen te doen met burgers. Want in de praktijk blijkt juist dat de onverantwoordelijken veel meer met overheidsinterventies te maken krijgen, interventies die treden tot achter de voordeur. Daarbij stuurt de overheid niet zozeer op verantwoordelijkheid, maar juist op een invulling van die verantwoordelijkheid conform haar eigen wensen en idealen:

De verholde ideologie van de intredende overheid bestaat uit een hermetische rechtvaardiging om namens een veronderstelde volkswil interventies te plegen die erop gericht zijn burgers die deviant gedrag vertonen tot 'verantwoordelijkheid' te brengen (Peeters en Drosterij 2012: 35).

Doordat de tegenstelling tussen burgers en overheid wordt ontkend, is de overheid altijd gelegitimeerd om zo te handelen; het sluit kritiek uit. Relevant hier is vooral de retorische mechanismen die Peeters en Drosterij (2012) analyseren, aan de hand van drie woorden uit het politieke discours. Ook is belangrijk om op te merken dat het verantwoordelijkheidsvraagstuk rondom participatie en de stille ideologieën die dit onderliggen relevant zijn voor onze analyse. Wat verwacht de overheid? Welke retorische mechanismen worden ingezet? Hoe legitimeert de overheid zichzelf en burgers voor verschillende vormen van participatie?

De analyse van verschillende beleidsdocumenten en -instrumenten die gericht zijn op het sturen van menselijk gedrag, geeft dus aanknopingspunten voor het huidige onderzoek. Door met behulp van CDA specifiek te kijken naar stille ideologieën die zich manifesteren in de verschillende beleidscontexten die in de casussen worden bestudeerd, kunnen we een completer beeld krijgen van de verwachtingen rondom participatie die de overheid stelt. Het expliciet maken van stille ideologie en beleidspraktijk kan complexe verhoudingen tussen burgers en overheid blootleggen, waardoor risico's, zoals het inzetten van mensen als beleidsinstrument voor vermeerderde participatie die spanningen tussen de behoeftes van de overheid en behoeftes van mensen zou kunnen verhullen, kunnen worden erkend en uiteindelijk (hopelijk) gemitigeerd.

A.4 Agency

Een van de grootste kritiekpunten op de Foucaultiaanse benadering van overheidshandelen is het gebrek aan aandacht voor het individu en de capaciteiten die hij heeft voor het vormgeven van de eigen subjectiviteiten, het uiteindelijke doel van dit onderzoek in de analyse van hoe mensen beleidsinstrumenten gericht op participatie en participatiebevordering percipiëren en hun leven inrichten binnen de door de overheid gestelde kaders. Onder anderen Caldwell (2005) denkt bijvoorbeeld dat Foucaultiaanse volgelingen 'agency' volledig negeren of dit 'onderdompelen in discursieve praktijken' (Caldwell 2005: 104, vertaling van auteur). Dit zou resulteren in passieve subjecten die enkel en alleen nog maar de dragers worden van de discoursen van macht (zie ook: Bevir 2011; Jimenez-Anca 2013; Martin en Waring 2018).

Wij erkennen deze kritiek, maar willen daarmee niet zeggen dat in de analyse het gedrag en de perceptie van het individu zouden moeten worden genegeerd, of zelfs dat Foucault dat zou doen. Want deze kritiek negeert feministische benaderingen van Foucaults werk, welke juist *agency* lokaliseren binnen de machtsstructuren waarin het individu zich bevindt. Wij stellen dan ook voor om juist ook de effecten en mechanismen van overheidshandelen op mensen in kaart te brengen door niet alleen de structurerende (stille) ideologieën in kaart te brengen, maar juist ook de capaciteiten van mensen om het eigen leven vorm te geven serieus te nemen (Foucault 1997; Mahmood 2005).

Saba Mahmood ziet bijvoorbeeld de kracht van *agency* in Foucaults werk door middel van *ethical practices*. Het gaat hier om praktijken, discoursen en technieken door middel waarvan een individu bepaalde waarden zoals geluk of waarheid kan nastreven. Dit betekent niet dat het individu opeens op zichzelf staat, geheel autonoom is of kan doen en laten wat hij wil. Mensen zijn altijd gesitueerd in historische en formatieve praktijken en het individu kan zichzelf vormgeven in relatie tot de verschillende voorschriften. Het belangrijkste element dat Mahmood hier ziet in het werk van Foucault, is dat dit raamwerk niet alleen maar het subject ziet als *compliant* of *resistant* naar beleidsparadigma's of -instrumenten toe, maar juist aanneemt dat er een enorme verscheidenheid aan relaties mogelijk is tussen de capaciteiten en emoties van het zelf (de eigen wil, rationaliteit, verlangens, vermoedens, afkeer, afgunst, actie, enz.) en een bepaalde norm. Mahmood stelt:

'Foucault's work encourages us to think of agency: (a) in terms of capacities and skills required to undertake particular kinds of moral actions; and (b) as ineluctably bound up with the historically and culturally specific disciplines through which a subject is formed' (Mahmood 2005: 29).

Hierin ligt de kern voor het analysekader van het huidige onderzoek. Door overheidshandelen te analyseren in de contextualiteit van de ontvangers en daarbij niet alleen hun *compliance* of *dissent* in acht te nemen, maar juist de verscheidenheid in mogelijkheden van vormgeven aan subjectiviteit en eigenheid, kan de wederkerige verantwoordelijkheid voor de relatie tussen burgers en overheid beter worden gezien. Het is volgens Mahmood ook die paradox die ten grondslag ligt aan het werk van Foucault: hoe het individu juist binnen de machtsstructuren die voorafgaan aan zijn subjectiviteit, actie vorm kan geven. *Agency* wordt mogelijk gemaakt door de verhouding van en interactie tussen het individu en macht.

Waar Mahmood haar analyse lokaliseert in Egypte en de *piety movement* (hoe vrouwen via religieuze disposities vormgeven aan hun politieke betrokkenheid en zelfontwikkeling), geeft David Prior (2009) een analyse van macht en *agency* door te kijken naar de interacties tussen ambtenaren en de beoogde ontvangers van beleid onder *New Labour* in het Verenigd Koninkrijk. Om de thesissen van Foucault en Dean te supplementeren met de mogelijkheden tot subversief gedrag van het individu, betreft hij hierbij culturele analyse en beleidsanalyses. Prior gaat, net als dit onderzoek, uit van het principe van *governmentality*, de analyse van verschillende discoursen en technieken die uitdrukking geven aan macht. De rol van discoursen is om uitdrukking te geven aan verschillende ideeën, uitgangspunten, waarden en overtuigingen (Prior 2009: 18) en op welke manier oplossingen gezocht zouden moeten worden voor gedeelde maatschappelijke problemen. Zoals we weten zijn deze niet historisch stabiel, maar veranderen gedeelde visies en morele overtuigingen over hoe een samenleving zou moeten functioneren over de tijd. Volgens Prior is het juist in de verschillende beleidsinstrumenten dat er vorm wordt gegeven aan deze verschuivende ideeën en waarden. Deze dragen een boodschap uit over gewenst gedrag, en positioneren dit als logisch en natuurlijk. Burgers die hier niet aan voldoen kunnen worden aangepakt via verschillende flankerende instrumenten. Maar, zo onderstreept hij, deze zijn niet alleen maar discursief (ze dragen niet alleen een boodschap uit), maar hebben ook heel concrete gevolgen voor mensen zelf in hun dagelijks leven, en in de praktijk van de instrumenten. *Agency*, volgens Prior, ligt dan ook precies daar:

'They respond to policies and engage with practitioners with their own understandings of the situation, their own sense of what would constitute a just or unjust outcome and their own capacities for action, including alternative sources of knowledge' (Prior 2009: 22).

Onze analyse gaat uit van dit kader: discoursen en technieken vanuit overheden geven uitdrukking aan de macht en de overtuigingen waarmee ze een samenleving willen inrichten. Het gaat uit van de normatieve en vaak verzwegen overtuigingen die worden ingezet om mensen te sturen in het maken van de juiste keuze. Het erkent vervolgens *agency* van mensen zelf om zich binnen (of buiten) deze kaders te bewegen en vorm te geven aan het eigen dagelijks leven.

B Methoden

Maria Vlieg, Henrike Hoogenraad en Lonneke van Kampen

In de introductie van de verschillende hoofdstukken is al kort ingegaan op de gehanteerde methoden. Deze bijlage zal deze methodologische overwegingen uitgebreid uiteenzetten. We zullen eerst het zogenoemde onderzoeksparadigma toelichten dat aan de keuze voor verschillende gehanteerde methoden ten grondslag ligt, alvorens de diverse toegepaste kwalitatieve methoden uiteen te zetten die zijn gebruikt in de verschillende hoofdstukken. Tot slot zullen we een korte reflectie geven op de positionaliteit van de onderzoekers zelf.

B.1 Interpretatief paradigma

Kwalitatief onderzoek is een paraplueterm voor een enorme variëteit aan methoden. In algemene zin tracht het de ervaringen van mensen zelf in kaart te brengen. Het doel is om juist die ervaringen, betekenissen en interpretaties van mensen die worden bestudeerd te begrijpen, vanuit hun perspectief. Wat zijn hun culturele en sociale werelden? Hoe ervaren zij beleidsinstrumenten die op hen zijn gericht? Hoe richten zij zelf hun levens in? Dit wordt ook wel een interpretatieve benadering genoemd. Kenmerk van deze benadering is ook dat het van primair belang is om mensen in hun eigen omgeving te treffen, zodat de leefwerelden in kaart kunnen worden gebracht en kunnen worden betrokken in de analyse en interpretatie. Kort gezegd is het doel van kwalitatief onderzoek om mensen of fenomenen in hun eigen omgeving te bestuderen en de fenomenen te interpreteren naargelang de betekenissen die mensen die fenomenen toeschrijven (Denzin en Lincoln 2008). In de sociale wetenschappen zijn er twee dominante paradigma's, ofwel wetenschappelijke benaderingen. De zogenoemde positivistische en interpretatieve, zoals hiervoor geschetst. We zullen beide kort toelichten om het onderscheid te verhelderen en de specifieke bijdrage van dit type onderzoek uiteen te zetten. Er liggen namelijk een aantal specifiek epistemologische, ontologische en methodologische aannames onder dit type onderzoek, die het verschil tussen kwalitatief en kwantitatief onderzoek verklaren.

Een paradigma kan het best worden omschreven als een 'model of raamwerk voor observatie en begrip dat vormt wat we zien, en hoe we het begrijpen' (Babbie 2007: 32, vertaling van auteur). Dit bestaat zoals gesteld uit ontologische overwegingen (Hoe denken we dat de realiteit eruit ziet, wat is de aard van wat we zien? Gaat het om acties en gedrag, om feiten en getallen, of normen en waarden?) epistemologische (Wat is 'bewijs'? Wat representeert een sociale realiteit?) en methodologische (Hoe komen we dan aan die kennis?) overwegingen. Zo kunnen mensen die het ene paradigma aanhangen ervan uitgaan dat een realiteit bijvoorbeeld uit feiten en getallen bestaat, terwijl in een ander paradigma een wetenschapper ervan uitgaat dat de wereld uit interpretaties en betekenissen bestaat (Hennink et al. 2011).

Zo gaat het positivisme (het dominante paradigma in de sociale wetenschappen) ervan uit dat het objectief sociale fenomenen kan meten: de realiteit bestaat uit feiten en getallen. De gedachte is dat de onderzoeker in principe geen invloed uitoefent op het proces van dataverzameling en analyse. De epistemologie is dus dat men een hypothese formuleert aan de hand van theorie en deze test met empirische data. Vervolgens wordt er geëvalueerd hoe de theorie al dan niet aansluit bij de empirische realiteit. Dit paradigma wordt met name bekritiseerd op het feit dat de invloed van de onderzoeker wordt genegeerd. Kritieken stippen met name aan dat dataverzameling en analyse

inherent beïnvloed worden door onderzoekers. Daarnaast lijkt het de leefwerelden van mensen en de subjectiviteit van die perspectieven te negeren: de realiteit past niet altijd in een tabel. Daarnaast zou het de contexten van de leefwerelden van mensen volledig negeren. Hoe iemand een vragenlijst invult, kan die context simpelweg niet meenemen (Hennink et al. 2011).

De interpretatieve benadering werd dan ook populairder in respons op deze bezwaren. Hieraan ligt, zoals hiervoor ook al gesteld, ten grondslag dat de subjectieve leefwerelden van mensen zelf centraal staan, en dan met name het trachten deze te begrijpen en te interpreteren. Het benadrukt dus het belang van het observeren van leefwerelden van mensen om een sociale realiteit te kunnen begrijpen (Snape en Spencer 2003). Een ander belangrijk kenmerk is dat het in de traditie van het constructivisme staat: interpretatief onderzoek gaat ervan uit dat de sociale realiteit een construct is van hoe mensen de wereld interpreteren en vormgeven. Het gaat dus om de subjectieve bredere contexten waarin mensen leven. Zonder deze in kaart te brengen, kan de sociale wereld en het gedrag van mensen niet worden begrepen. Tot slot gaat dit paradigma ervan uit dat alle ervaringen inherent subjectief zijn: er kunnen meerdere interpretaties van of perspectieven op een realiteit zijn. Dit staat in sterk contrast met het positivisme, waar een soort van universele waarheid wordt gezocht (Hennink et al. 2011). Dit betekent dus ook dat de subjectiviteit van de onderzoeker wordt erkend: deze beïnvloedt de verzameling en creatie van data.

Hoewel het contrast sterk lijkt, zien sommige onderzoekers in principe geen onderscheid: al het onderzoek zou interpretatief zijn (Denzin en Lincoln 2008), omdat al het onderzoek wordt beïnvloed door hoe de onderzoeker naar de wereld kijkt en deze indeelt. Een voorbeeld is dat de vragen die in een survey worden gesteld de antwoorden beïnvloeden, en dus de resultaten. En die vragen worden door onderzoekers bedacht. Ook moeten surveydata worden geïnterpreteerd: wat laat een onderzoeker wel of niet zien in de rapportage?

Een belangrijk onderscheid blijft wel dat kwalitatief of interpretatief onderzoek vooral het perspectief van de studiepopulatie in de sociale context wil begrijpen. Hier ligt een belangrijk onderscheid tussen emische en ethische perspectieven. Een emisch perspectief houdt in dat de wereld vanuit de participanten van een onderzoek wordt begrepen en geïnterpreteerd. Het ethische perspectief houdt in dat ook het perspectief van de buitenstaander wordt meegenomen. Zo kan het ethische perspectief (vanuit bv. beleid) stellen dat de maatschappelijke diensttijd (MDT) zou kunnen helpen bij het tegengaan van achterstanden, terwijl vanuit het emische perspectief jongeren zouden kunnen vinden dat juist een bijbaan of activisme kunnen bijdragen aan het wegwerken van achterstanden. Dit onderscheid vormt in zekere zin de basis van dit onderzoek.

Een interpretatief paradigma stelt dus de subjectieve realiteit centraal, en erkent dus ook de subjectiviteit van de onderzoeker. Zodra mensen elkaar tegenkomen, in bijvoorbeeld een interviewsetting, creëren ze samen een gesprek en dus de data. Ieder neemt zijn of haar eigen achtergrond mee, en beïnvloedt de uiteindelijke data. Dit betekent dat er gereflecteerd moet worden op wie die onderzoeker is, en wat diegene meeneemt in een gesprek of analyse.

Vanuit deze ontologie (het menselijk bestaan is subjectief, contextafhankelijk en wordt geconstrueerd) hebben we dit onderzoek ingericht en bepaalde studiepopulaties geïdentificeerd. We hebben gezocht naar plekken waar mensen beleidsinstrumenten beleven, om hen daar te kunnen observeren en spreken. In dit geval was die plek het MDT-project. Alle onderstaande methoden zijn

kwalitatief en dus interpretatief van aard. Ze zullen ieder worden beschreven alsmede de rol die de onderzoeker speelt in het proces van dataverzameling en analyse.

B.2 Literatuuronderzoek: narratieve literatuurstudies

Voor dit onderzoek zijn verschillende narratieve literatuurstudies uitgevoerd. In narratieve analyse wordt er op de literatuur gereflecteerd en wordt een veld narratief in kaart gebracht. Juist bij narratief, of vertellen, staat ook interpretatie centraal, vanuit het interpretatief paradigma. Volgens Jones (2004) kan deze benadering ons juist dichterbij de leefwerelden en ervaringen van mensen brengen. Ook kunnen ontwikkelingen historisch in plaats van alleen per onderwerp in kaart worden gebracht. Zo kunnen ook relaties, reacties en debatten tussen onderzoekers onder de aandacht worden gebracht.

Dit betekent ook dat hermeneutiek als deel van deze methode centraal staat: teksten, zoals onderzoeksrapporten, staan altijd in een bepaalde historische context, bouwen voort op ander werk en zijn altijd interpretatief (Dahlstrom 2010; Grondin 1994). Een specifieke methode die dit type literatuuronderzoek bijvoorbeeld kenmerkt is het *forward* en *backward referencing*. Zo kun je in de literatuurlijst van een wetenschappelijk werk zien op welke disciplines en welke tradities een artikel of boek voortbouwt (*backward referencing*). Ook kun je in databases zien wie het artikel of boek vervolgens geciteerd hebben, om zicht te krijgen op de context waarin de tekst vervolgens wordt gebruikt.

Voor verschillende hoofdstukken is deze methode gebruikt. Zo is in hoofdstuk 2 een historische weergave gegeven van de ontwikkelingen rondom maatschappelijke en beleidsvisies op jongeren, en worden in hoofdstuk 3 een uiteenzetting van jongerenparticipatie en een beleidsreconstructie met betrekking tot jongerenparticipatiebeleid gemaakt aan de hand van specifieke zoektermen en *forward* en *backward referencing*. De achtergrondliteratuur die is gebruikt in de empirische hoofdstukken is met dezelfde methoden verzameld, naargelang de data fenomenen begonnen te beschrijven. Dit wordt ook wel iteratief onderzoek genoemd: zo worden fenomenen eerst beschreven, op een bepaalde manier geïnterpreteerd, er worden andere perspectieven gezocht en zo wordt een fenomeen geduid in de context waarin het is gevonden. Dit proces is cyclisch: zodra een fenomeen wordt geduid en begrepen in de context, kan dit begrip verdere dataverzameling en analyse informeren (Miyake 1986).

B.3 Critical discourse analysis

Voor de beleidsanalyse is een *critical discourse analysis* (CDA) toegepast. CDA (o.a. Fairclough 1989, 1992, 2003) gaat ervan uit dat er geen enkele, gefixeerde betekenis van teksten bestaat, maar juist dat de wereld bestaat uit interpretaties. Dit betekent ook dat er niet alleen ruimte is voor de analyse van wat er wordt gezegd in een tekst, maar ook bijvoorbeeld voor wat wordt verzwegen, of wie er niet spreekt. CDA brengt de studie van sociale analyse samen met de studie van taal en linguïstiek. Ze tracht de verbinding tussen discours en sociale elementen, zoals machtsrelaties, instituties, enzovoort, bijeen te brengen.

Voor ons begrip van discours verwijzen we naar de methodologie binnen de *sociology of knowledge* (Keller 2011). Deze benadering gaat ervan uit dat alles wat we doen, weten en ervaren intrinsiek verweven is met de sociale constructen van geaccepteerde kennis. Kennis is dan ook geen cognitieve

skill (Von Stuckrad 2013) maar een culturele reactie op systemen van verschillende symbolen die sociaal geconstrueerd zijn. Deze systemen worden op bepaalde manieren ‘geproduceerd, gelegitimeerd, gecommuniceerd en getransformeerd’ (Von Stuckrad 2013: 3) als discoursen. Het is belangrijk om op te merken dat discoursen nooit op zichzelf staan, maar per definitie sterk verbonden en verknoopt zijn met andere discoursen. Het (bij noodzaak beperkt) in kaart brengen van de geschiedenis en politiek als non-lineair en multidimensionaal met betrekking tot jongerenparticipatiebeleid via de beleidsanalyse verschaft een context waarin mensen zich bevinden en waar zij zich toe verhouden.

CDA is er onder andere op ingericht om ideologie, en met name de potentiële effecten van teksten om ideologie in stand te houden of te veranderen, in kaart te brengen (Fairclough 2003). Norman Fairclough ziet ideologie – in lijn met de benadering van Van Montfort et al. (2012) (zie bijlage A) – niet alleen als een positie, perspectief of geloof, maar als een manier om macht uit te oefenen en te legitimeren. Fairclough stelt dat ideologische claims daarom vaak worden weergegeven als natuurwet. In het huidige project willen we dus naar teksten kijken en hoe deze bepaalde stille ideologieën als natuurwet presenteren. Vervolgens zullen we nagaan wat de sociale effecten zijn van teksten en de betekenissen die aan de tekst worden gegeven. We willen de aannames die in de ideologie voorkomen identificeren en in vraag stellen: het besef dat er alternatieve interpretaties van de werkelijkheid mogelijk zijn, kan bijdragen aan de ontwikkeling van alternatief beleid. Daarmee wijkt een discoursanalyse dan ook af van het construeren van een beleidstheorie, waarbij vooral oorzaak-gevolgrelaties worden onderzocht, en een focus op ideologie minder aanwezig is.

De dataset (beleidsstukken) is verzameld door op www.officielebekendmakingen.nl te zoeken naar ‘maatschappelijke stage’ en ‘maatschappelijke diensttijd’ en daarbij te zoeken naar documenten die voldoen aan de volgende drie criteria:

- gepubliceerd zijn door de nationale overheid;
- een visie weergeven van het kabinet;
- relevant zijn voor beleidsmedewerkers en/of de praktijk.

Een voor de hand liggend document voor de maatschappelijke stage was het gepubliceerde plan van aanpak, een zeer uitgebreid beleidsstuk waaruit een duidelijke visie blijkt. Daarnaast zijn er voornamelijk kamerbrieven van ministers aan de Tweede Kamer gekozen (inclusief eventuele bijlagen), van een aantal kernmomenten voor MDT zoals ontwerp en tussentijdse evaluaties. Ook is er gekeken naar een magazine (als bijlage van een kamerbrief) waarin een praktischere uitwerking van de MDT-kaders wordt uitgewerkt, en waarin jongeren zelf aan het woord komen. Om meer inzicht te krijgen in de manier waarop MDT jongeren tracht aan te spreken is ook gekeken naar de website van MDT, die jongeren met interesse in MDT kunnen bezoeken. Tot slot is het coalitieakkoord 2021 (VVD et al. 2021) meegenomen. Het gaat hier om de relevante paragrafen. Het gaat dus om vier *typen* documenten: een plan van aanpak, brieven van de minister aan de Tweede Kamer, bijlages van deze brieven (waaronder een magazine), een website en een coalitieakkoord.

Voor het coderingsproces van de CDA werd gebruikgemaakt van een deductief codeboek dat in het kader van het bredere project *Doe je mee?! Perspectieven op ‘zinnvolle’ participatie* werd ontworpen.⁴

---

⁴ Het codeboek werd samengesteld door Lonneke van Kampen en Maria Vlieg om gebruikt te worden voor alle drie de deelprojecten van het bredere project *Doe je mee?! Perspectieven op ‘zinnvolle’ participatie*.

Wanneer nodig werden er inductief relevante codes toegevoegd.⁵ De codes zijn vervolgens geconsolideerd en relaties werden door de tijd heen gereconstrueerd om tot overkoepelende thema's te komen die werden geïnterpreteerd en gecontextualiseerd met behulp van literatuur.

Het deductief codeboek dat is gebruikt was bij beide deelstudies gelijk. Deze twee deelstudies liepen parallel, wat als voordeel had dat de onderzoekers constant in nauw contact stonden en communiceerden over hoe de analyses verliepen. Het theoretische kader dat vanuit de Foucaultiaanse mechanismen van onder andere responsabilisering redeneert (zie bijlage A), gaf voor beide analisten aanknopingspunten voor de analyse: zij communiceerden regelmatig over hun bevindingen en eventuele overlap en verschil. Ondanks dat er in het eerste deelproject (kinderopvang) deels is gekozen voor andere type teksten, is er wel door de onderzoekers gewerkt met gelijke uitgangspunten, hetzelfde codeboek en theoretisch kritisch kader. Daarmee bleven de mechanismen die in de analyse werden blootgelegd vergelijkbaar.

B.4 Etnografisch onderzoek

Om de perspectieven van jongeren, professionals en beleidsmakers wat betreft jongerenparticipatie inzichtelijk te maken (deelvragen b en c) is gekozen voor de etnografische methode van onderzoek. Etnografisch onderzoek is een kwalitatieve onderzoeksmethode die voortkomt uit de antropologie. Methodes als observeren, participeren en informele gesprekken helpen te verklaren wat mensen in werkelijkheid doen (in plaats van wat ze zeggen wat ze doen), en waarom. In de basis is het doel van etnografisch onderzoek het vergaren van diepe kennis over leefwerelden en de manier waarop mensen betekenis geven aan hun leven. Middels etnografisch onderzoek kan het gedrag van mensen worden geïnterpreteerd vanuit de context waarin zij leven en hun keuzes maken. Bovendien biedt het de mogelijkheid om mensen in interactie te zien binnen die sociale contexten, en daarmee zaken die voor mensen vanzelfsprekend lijken en middels een interview niet altijd boven tafel komen, ook te observeren (Daynes en Williams 2018). Voor dit onderzoek is de keuze gemaakt voor een *focused ethnography* (Knoblauch 2005). Dit betekent dat in tegenstelling tot 'klassiek' etnografisch onderzoek, waar de onderzoeker langdurig en op intensieve wijze kennis maakt met de leefwerelden van respondenten, veldbezoek plaatsvond op specifieke plekken en tijden, namelijk bij MDT-projecten. Deze wijze van etnografisch onderzoek geeft meer zicht op en inzicht in de dagelijkse praktijk waarin MDT-jongeren zich begeven en waar het effect van de beleidsinstrumenten zichtbaar is.

Het etnografische gedeelte van dit onderzoek naar MDT betrof voornamelijk de manier waarop jongeren MDT ervaren en hoe zij hun eigen participatie bezien. De SCP-onderzoeker verantwoordelijk voor het etnografische gedeelte van het onderzoek liep mee met vier verschillende MDT-projecten: een maatjesproject; een MDT gericht op duurzaam ondernemen; een sportproject voor jongeren in meer kwetsbare posities; en een project waarbij jongeren in kwetsbare posities een-op-een met een coach aan de slag gingen in plaats van als groep. Deze MDT-projecten zijn gekozen omdat zij allen zeer van elkaar verschilden wat betreft inhoud, tijdsduur en de manier waarop invulling werd gegeven aan MDT-tijd. Naast de inhoudelijke diversiteit van de MDT-projecten is ook diversiteit wat betreft locatie nagestreefd. Zo zijn projecten binnen en buiten de randstad geselecteerd.

---

5 Sommige codes, zoals 'zelfredzaamheid', die voor het participatiebeleid dat zicht richt op jongeren van belang zijn, zijn in de analyse voor beleidsdocumenten met betrekking tot de kinderopvang overbodig geweest.

Met diversiteit in projecten als uitgangspunt selecteerde de onderzoeker MDT-projecten via de website www.doemeemetmdt.nl (OCW z.d.). Vervolgens werden contactpersonen van de projecten benaderd met de vraag of ze interesse zouden hebben om anoniem deel te nemen aan dit onderzoek naar jongerenparticipatiebeleid. Hierbij werd altijd vermeld dat het om onderzoek ging dat is gefinancierd door de overheid en uitgevoerd door een onafhankelijk instituut, en dat het niet ging om evaluatieonderzoek naar het functioneren van MDT als programma of het specifieke MDT-project. Telefonisch of tijdens een verkennend gesprek gaven MDT-projecten akkoord, en werden wederzijdse verwachtingen besproken. Er werden ook veldbezoeken ingepland. Zo kreeg de onderzoeker toegang tot het veld door met verschillende uitvoerders van MDT-beleid te overleggen. Tijdens het eerste veldbezoek gaven de uitvoerders van MDT samen met de onderzoeker uitleg aan de jongeren, die akkoord gingen met de aanwezigheid van de onderzoeker. Dit was de gang van zaken bij drie van de vier MDT-projecten. Bij een project is geen participerende observatie gebruikt, maar informele gesprekken met individuele jongeren en hun coach samen. Deze keuze is gemaakt op basis van praktische overwegingen. Jongeren in dit project werkten op individuele basis met een coach; er was dus geen interactie te observeren tussen jongeren onderling.

Het etnografisch onderzoek bij de MDT-projecten liep in de periode tussen april en december 2022. Door te participeren tijdens MDT-projecten leerde de onderzoeker over de inhoud van de MDT-projecten, en tevens over de manier waarop jongeren de MDT-projecten benaderden en uitvoerden, inclusief hun interactie met de trainingen en activiteiten, en andere jongeren en MDT-coaches. Daarnaast was mee doen ook een prettige manier om als onderzoeker de jongeren te leren kennen, en vice versa. Zo leverde participerende observatie rapport op tussen de onderzoeker en de respondenten, wat een positieve uitwerking had op de kwaliteit en diepgang van interviews die in een later stadium plaatsvonden; de kans op sociaal wenselijke antwoorden neemt dankzij regelmatig contact aanzienlijk af en de onderzoeker kan gerichtere vragen stellen. Mee doen met de projecten liep uiteen van trainingen in marketing en communicatie, tot het opknappen van tuintjes van ouderen, tot boulderen. De data vergaard tijdens veldwerk werden vastgelegd in observatieverslagen. In dit stadium werden geen opnames gemaakt.

Naast jongeren ontmoette de etnografisch onderzoeker ook andere MDT-betrokkenen, zoals beleidsmedewerkers en uitvoerders van MDT-beleid. Op basis van interviews en informele gesprekken met deze MDT-betrokkenen is de ontwikkeling en invulling van MDT-beleid opgetekend (hoofdstuk 5).

B.5 Diepte-interviews

Het etnografisch onderzoek is gecombineerd met het doen van diepte-interviews. Dit heeft als voordeel dat er doorggevraagd kon worden op de observaties, en discoursen beter in beeld konden worden gebracht. Het voordeel van diepte-interviews is dat individuele en persoonlijke ervaringen met betrekking tot een specifiek onderwerp kunnen worden uitgevraagd. Er kan worden verkend hoe mensen keuzes maken, wat hun overtuigingen of drijfveren zijn, hun emoties en gevoelens kunnen in kaart worden gebracht en de rol van de context van de leefwerelden van mensen kan worden verkend. Daarmee vullen deze methoden elkaar aan en wordt een completer beeld verkregen van perspectieven op participatie. Voor dit project zijn achttien respondenten geworven voor diepte-interviews – er zijn veel meer informele gesprekken gevoerd met jongeren.

De werving van participanten vond plaats op basis van *purposive sampling* (Bryman 2016), wat inhoudt dat er MDT-projecten waren geselecteerd, en dat enkel jongeren die die meededen met deze MDT-projecten werden geworven voor diepte-interviews. We selecteerden dus alleen respondenten die ook daadwerkelijk te maken hadden met en aanwezig waren tijdens de MDT-projecten, zoals wij hebben onderscheiden, zodat verschillende perspectieven op de interacties die worden waargenomen konden worden verkend (Hennink et al. 2011). In de praktijk betekent dat dat een onderzoeker tijdens het veldbezoek jongeren aanspreekt, met hen praat over de situatie (tijdens en over de MDT-activiteiten, tijdens pauzes, over de aanwezigheid van de onderzoeker) en dat de onderzoeker informeel bekend wordt met de situatie en de positie van de mensen daarin. Vervolgens worden mensen gevraagd of ze wellicht zin en tijd hebben om eens verder te praten over de verschillende overwegingen rondom vormen van participatie.

Jongeren werden na een aantal ontmoetingen in het kader van het MDT-project waarin ze participeren, gevraagd voor een interview. Zulke interviews vonden plaats op een locatie die het meest gemakkelijk was voor de jongeren. De interviews duurden tussen de 45 en 90 minuten. In totaal zijn interviews afgenomen met achttien jongeren. Hiernaast vonden op één locatie informele gesprekken plaats met vier jongeren en hun coaches samen. Voorafgaand aan deze interviews en gesprekken informeerde de onderzoeker jongeren mondeling en schriftelijk over de manier waarop het (opgenomen) interview of gesprek gebruikt zou worden. Jongeren gaven mondeling *informed consent*. Onderwerpen raakten aan de leefomgeving, de gezinssituatie, ervaringen op de basis- en middelbare school, dagdagelijkse activiteiten, alledaagse verantwoordelijkheden en de keuzes die men daarom maakte, MDT-ervaringen, opvattingen rondom jongerenparticipatie en burgerschap, zingeving, ambities en toekomstplannen.

Jongeren waren tussen de 17 en 26 jaar oud, met één uitschieter van 34 jaar oud. Jongeren kwamen uit verschillende delen van Nederland, en sommigen als statushouders uit andere landen. De meesten woonden in (grote) steden, maar een aantal ook in de regio en/of in dorpen. Sommige jongeren woonden (nog) thuis bij ouders, maar het merendeel woonde met huisgenoten of met een partner. De jongeren die als respondenten deel uitmaken van deze studie zijn niet representatief voor alle MDT-jongeren, of alle jongeren in Nederland. We streefden in dit onderzoek geen representativiteit na, maar een diepgaand inzicht in de uitwerking van MDT-projecten in het leven van een aantal jongeren en de match of mismatch tussen de opvattingen van jongeren over participatie en de aannames achter MDT-beleid. Voor de namen van jongeren (en andere respondenten in dit onderzoek) zijn pseudoniemen gebruikt om zo hun privacy te waarborgen. Alle jongeren die als respondenten deel uitmaken van dit onderzoek deden mee aan MDT. Hiernaast heeft de onderzoeker één jongere gesproken die geen MDT deed maar wel maatschappelijk betrokken was. Uiteindelijk is dit interview niet meegenomen in het rapport. Dit betekent dat dit rapport puur focust op perspectieven op 'zinvolle' participatie onder MDT-jongeren.

De interviews werden met toestemming van de participanten opgenomen en geanonimiseerd getranscribeerd. De transcripten zijn met behulp van Atlas.ti gecodeerd. Er was een deductief codeboek opgesteld aan de hand van de *topic guide*, literatuur en de onderzoeksvragen, maar dit is grotendeels inductief aangevuld aan de hand van annotatie, opgemerkte herhaling en *topic change*, en (cyclisch) analytisch lezen. Ook is er 'invivo' gecodeerd om zo dicht mogelijk bij de bewoordingen van de participanten zelf te blijven. Na de eerste fase van codering is er geconsolideerd en is er via categorisering een ordening gemaakt in de data die met behulp van de onderzoeksvragen de basis vormen van hoofdstukken 6, 7 en 8.

B.6 Cocreatie

Als laatste onderdeel van dit onderzoek wilden we nagaan wat beleidsmedewerkers oppikken van de bevindingen van dit onderzoek, met als doel het in cocreatie formuleren van handelingsperspectieven.

Hoewel de praktijk van cocreëren uit de private sector komt om innovatie te stimuleren, wordt deze ook meer en meer opgepakt in de beleidswereld. Het idee is dat gebruikers van bepaalde diensten deze niet alleen passief (of actief) gebruiken, maar dat ze vanwege hun ervaring met deze diensten ook actief input kunnen geven in hoe deze dan vormgegeven zouden moeten worden. In de publieke sector betekent dat dat niet alleen zogenoemde gebruikers van diensten onderdeel kunnen zijn van het probleemoplossend vermogen van 'de' overheid, maar ook ontvangers van beleid zoals vrijwilligers, gemeenschapsorganisaties en allerlei andere maatschappelijke actoren. Zo wordt zogenoemde burgerinspraak steeds meer gefaciliteerd, bijvoorbeeld als het gaat om wijkherziening of andere lokale verandering.

Het idee van cocreatie wordt dus ook ingezet binnen administratieve omgevingen om zogenoemde *wicked problems* te bespreken of als politieke strategie om vernieuwend beleid te formuleren in het kader van maatschappelijke uitdagingen. Ansell en Torfing (2021) maken onderscheid tussen coproductie in de private sector en cocreatie, het fenomeen dat in opkomst is in de publieke sector. Cocreatie in de publieke sector zou volgens hen moeten gaan over een proces dat is toegespitst op problemen en is erop gericht om nieuwe innovatieve publieke waarde-uitkomsten te bewerkstelligen. Het is volgens hen dan een middel om innovatief en creatief op nieuwe uitkomsten te komen, juist ook als het gaat om het herzien van hele systemen, het oplossen van *wicked problems* en het ontwikkelen van een innovatieve planning (Ansell en Torfing 2021: 216, vertaling en parafrase van auteur). In veel benaderingen van cocreatie wordt de aanwezigheid van *citizens* benadrukt, als gebruikers die input kunnen geven op het proces van beleidsontwikkeling (Voorberg et al. 2017). In het kader van dit onderzoek kan dit op verschillende manieren worden geïnterpreteerd. Zo kunnen de ervaringen van de gebruikers, ofwel de mensen onder wie de onderzoekers veldwerk hebben gedaan, het beleidsproces informeren. Maar dit onderzoek was ook op zoek naar hoe kennis die is opgedaan in de breedte van de projecten – dus inclusief de discoursanalyse over beleidsaannames – beleid zou kunnen informeren. Een cocreatiesessie georganiseerd in het gebouw van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Tijdens de sessie werd een gesprek aangegaan met beleidsmedewerkers, professionals en jongeren, met drie doelen: het presenteren en toetsen van de voorlopige onderzoeksresultaten en potentiële 'schuringsmomenten' tussen beleids- en jongerenperspectieven op participatie; in gesprek gaan over de wijze waarop de onderzoeksresultaten al dan niet aan (kunnen) sluiten bij de beleidscontext en wat kwalitatief onderzoek beleid kan bieden; en het (potentieel) formuleren van handelingsperspectieven.

B.7 Ethiek

In ieder onderzoek gelden ethische kwesties, die uitgaan van het principe *do no harm*. Kwalitatief onderzoek richt zich op de ervaringen en percepties van mensen en overweegt altijd de context waarin mensen zich bevinden. Om dit in kaart te brengen, gaan onderzoekers een 'relatie' aan met hun participanten. Deze relatie eist vanuit het principe *do no harm* dat anonimiteit altijd gegarandeerd wordt, onder andere door zeer zorgvuldig om te gaan met de data bij analyse en opslag. Omdat er

heel persoonlijke ervaringen gedeeld worden, geldt dit principe van anonimiteit nog sterker. Hierom zijn niet alleen alle interviews anoniem, maar zijn ook de veldwerksettings geanonimiseerd.

Hoe kwalitatieve data worden verzameld en geïnterpreteerd is afhankelijk van de onderzoeker die het uitvoert. Kwalitatief onderzoek (of ook wel interpretatief onderzoek) gaat uit van het feit dat ál het onderzoek (ook statistisch onderzoek) inherent subjectief is en dat de resultaten altijd afhankelijk zijn van interpretatie door de onderzoeker, met mogelijke vertekeningen ten gevolg. In plaats van te proberen dit te mitigeren, omarmt kwalitatief onderzoek deze constatering: zolang er goed wordt nagedacht over het eigen standpunt en de invloed die dit kan hebben op het onderzoeksproces, is dit juist een waardevolle bijdrage aan de vormgeving en uitvoering ervan.

Het is daarom gebruikelijk om te reflecteren op het doen (de manier, het nut en de waarde) van etnografisch onderzoek en de positie en *bias* van de etnografisch onderzoeker. Het kiezen van de etnografische methode werd enthousiast onthaalt in het veld. MDT-projectleiders die benaderd werden door de onderzoeker met de vraag of zij hun project beschikbaar wilden stellen voor het onderzoek gaven soms zelf al de suggestie aan de onderzoeker om gewoon mee te komen doen, omdat dit volgens hen de beste manier zou zijn om erachter te komen wat hun MDT nou eigenlijk doet en betekent voor jongeren. Strakke interviews, zo gaven zij aan, of vragenlijsten, zouden niet een volledig beeld kunnen geven van wat er in de praktijk gebeurt. Projectleiders waren behulpzaam in het opzetten van het veldwerkonderzoek door hun planning te delen en door de onderzoeker op passende wijze voor te stellen aan de MDT-jongeren.

Het daadwerkelijk mee doen met MDT werd door de onderzoeker ervaren als een zeer geschikte manier om de deelnemende jongeren te leren kennen. Jongeren zelf gaven aan dat een onderzoeker die mee doet en op den duur geen vreemde meer is, geen storende factor is maar 'ook gewoon een MDT-participant'. Dat de onderzoeker – als onderdeel van specifieke MDT-opdrachten of als voortkomende uit spontane informele gesprekken – ook reflecteerde op haar keuzes en levensloop tot dan toe, maakte de relatie tussen respondenten en onderzoeker meer gemoedelijk dan hiërarchisch. Als de onderzoeker vroeg of de jongeren het spannend vonden om een interview te doen of opgenomen te worden stelden zij van niet, juist omdat ze de onderzoeker al kenden. In sommige gevallen scheelde het leeftijdsverschil tussen respondenten en onderzoeker maar tien jaar (en in één geval maar twee jaar). Deze oudere jongeren waren vaak hbo- en wo-geschoold. Zo kwamen gesprekken op gang over carrières en keuzes, onder andere omdat de onderzoeker zich goed kon identificeren met worstelingen waar de respondenten mee zaten. Zo vroegen sommige respondenten ook naar de ervaringen van de onderzoeker wat betreft keuzes in studie en werk, om af te tasten wat bepaalde keuzes kunnen opleveren. Aan de andere kant was de onderzoeker zich bewust van haar opleidingsniveau, taal en jargon, en privileges ten opzichte van jongeren die deze niet (altijd of allemaal) genoten. Waar zij zich initieel zorgen maakte over een gebrek aan kennis over deze voor de onderzoeker 'anderen' en een gebrek aan identificatie met hen, bleek tijdens ontmoetingen in de praktijk dat zij zich deels had laten beïnvloeden door het beeld over jongeren dat geschept wordt in de media, en deels puur te veel beren op de weg had gezien.

Alhoewel de CDA zich op teksten en niet op mensen richt, en daarom geen veldwerk in het onderzoek is inbegrepen, laat de positionaliteit van de onderzoeker(s), het perspectief van waaruit de tekst wordt gelezen, een spoor achter op het eindproduct. De onderzoeker die de CDA van dit hoofdstuk heeft uitgevoerd heeft ervaring in het uitvoeren van discoursanalyses, maar had niet eerder een discoursanalyse uitgevoerd op beleidsstukken. Ook was zij inhoudelijk minder bekend met het

discours van participatiebeleid waardoor zij zich hiervoor meer heeft moeten inlezen op basis van wetenschappelijke literatuur. Zij heeft een achtergrond in algemene cultuurwetenschappen en mediastudies. Een dergelijk *outsider*-perspectief heeft wel als voordeel dat het de onderzoeker soms beter in staat stelt om bepaalde *black spots* te identificeren. Voor het perspectief van de onderzoeker is het ook relevant dat zij zelf ook een maatschappelijke stage heeft moeten uitvoeren in de korte periode dat deze verplicht waren voor scholieren. Bovendien valt zij ook in de leeftijdscategorie waar MDT zich op richt.

C Cocreatiesessie

C.1 Programma cocreatiesessie

Titel sessie:	Perspectieven op 'zinnvolle' participatie – casus MDT
Datum en tijdstip:	17 november 2022, 10.00-13.00 uur.
Locatie:	Braamzaal, Bezuidenhoutseweg 30, Sociaal en Cultureel Planbureau.
09.45-10.00 uur	Inloop en koffie
10.00-10.10 uur	Introducties en doeluitleg
10.10-10.25 uur	Perspectieven op MDT-doelstellingen – interactief Reflectie op MDT-beleidsdoelen
10.25-10.55 uur	Aannames onder beleid en uitwerkingen beleid – interactief Discussiepunten uit analyse en onderzoek
10.55-11.05 uur	Pauze
11.05-11.50 uur	Creëren 'handelingsperspectief' aan de hand van zes casussen: <ul style="list-style-type: none"> • Talentontwikkeling en kansengelijkheid • Sociale cohesie en contact met de ander • MDT binnen het onderwijs • Hoe meet je MDT-succes? • MDT duurzaam borgen? • MDT als verplichting
11.50-12.00 uur	Afronding
12.00-13.00 uur	Lunch

C.2 De zes casussen omschreven

C.2.1 *Talentontwikkeling en kansengelijkheid*

Centraal binnen het MDT-beleid is de persoonlijke ontwikkeling van jongeren ten dienste van de samenleving. Hiervoor wordt ongedefinieerd de term talentontwikkeling gebruikt, die vervolgens gerelateerd wordt aan kansengelijkheid: 'er is sprake van kansengelijkheid wanneer ieder kind/jongere de ruimte en mogelijkheden heeft om zijn/haar talenten te ontwikkelen.'

Kansengelijkheid wordt hier gezien als het krijgen van mogelijkheden om talenten te ontwikkelen. Hoe kijk je tegen talentontwikkeling aan? Hoe denk je over de ontwikkeling van het individu ten dienste van de maatschappij? Is er ruimte voor een breed scala aan talenten? Draagt MDT bij aan kansengelijkheid? Wat kan beter, indien gewenst? Wat is jouw praktische advies of handelingsperspectief voor politici en beleidsmakers?

C.2.2 *Sociale cohesie en contact met de ander*

Iets doen voor een ander en ontmoetingen buiten de eigen leefwereld zijn doelstellingen van de MDT. Dit zou de sociale cohesie moeten vergroten. Het is niet altijd duidelijk wie 'de ander' is. Desondanks blijft een centraal idee dat contact met de ander een positieve uitwerking heeft. Wie zie jij als 'ander', en hoe zie jij het belang van het contact met de ander? Is contact met de ander per definitie positief, en is deze vraag relevant voor MDT? Hoe kan MDT (nog beter) sociale cohesie vergroten? Wat is jouw praktische advies of handelingsperspectief voor politici en beleidsmakers?

C.2.3 MDT binnen het onderwijs

Onlangs is MDT verhuisd van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) naar Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). Uit gesprekken met het MDT-veld blijkt dat de verhuizing vragen en onzekerheden oproept over de richting van MDT in de toekomst. We zijn benieuwd naar jullie visie op de verbinding tussen MDT en onderwijs. Wat zijn de voor- en nadelen van een koppeling tussen MDT en onderwijs? Wat voor invloed heeft een koppeling tussen MDT en onderwijs op kansengelijkheid en sociale cohesie? Kan MDT succesvol geïntegreerd worden in het onderwijs? Zo nee, waarom niet? Zo ja, kun je perspectief of advies bieden over hoe dit uitgevoerd kan worden, en eruit zou kunnen zien?

C.2.4 Hoe meet je MDT-succes?

Er is een spanning tussen MDT als doel en middel. Doel van de MDT is onder andere de zelfontwikkeling van jongeren, tegelijkertijd is de MDT in het coalitieakkoord ook een middel tegen andere sociale problemen: eenzaamheid onder ouderen en de integratie van nieuwkomers. Gegeven deze spanning is het meten van het succes van de MDT complex: is de MDT juist succesvol wanneer jongeren de ruimte hebben om zichzelf te ontwikkelen of als de MDT als middel bijdraagt aan andere sociale problemen? Hangt succes samen met het aantal jongeren dat een MDT volgt/heeft gevolgd? Hoe zie jij MDT-succes, en hoe zou je dat het liefst willen meten? Hoe zou je de minister kunnen overtuigen van het succes van MDT? Als het gaat om MDT als doel en middel: is het realistisch om te verwachten dat MDT zo'n groot scala aan doelstellingen kan bewerkstelligen? Zo niet: waar zou de focus moeten liggen?

C.2.5 Duurzaam borgen?

Het liefst zien we een duurzame MDT-toekomst, en graag denken we samen na over hoe we dit kunnen verwezenlijken. Hoe zou je vanuit je eigen positie MDT duurzaam borgen en hoe zie je de rol van anderen (jongeren, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven, lokale en centrale overheid)?

C.2.6 MDT als verplichting?

Idealiter gaan jongeren aan de slag met MDT vanuit intrinsieke motivatie. Echter, sommige jongeren lijken een 'duwtje in de rug' te kunnen gebruiken en voor hen kan MDT een keuze zijn binnen een verplichting. Er wordt overigens ook onderzoek gedaan naar de uitwerkingen van het verplichtstellen van MDT. In het veld lijken de meningen verdeeld over het al dan niet verplicht stellen van MDT. We zijn benieuwd naar jouw mening over de werkende elementen van een verplichtstelling van MDT. Vragen die je kunnen helpen zijn: in wiens belang dient verplichtstelling van MDT? Wat voor invloed heeft verplichtstelling op kansengelijkheid en sociale cohesie? Hoe zou zo een verplichtstelling er in de praktijk uit moeten zien? Kun je een praktisch perspectief of advies bieden vanuit jouw positie?

Literatuur

- Alcoff, L.M. (2007). Fraser on redistribution, recognition, and identity. In: *European Journal of Political Theory*, jg. 6, nr. 3, p. 255-265.
- Ansell, C. en J. Torfing (2021). Co-creation: the new kid on the block in public governance. In: *Policy & Politics*, jg. 42, nr. 2, p. 211-230.
- Babbie, E. (2007). Paradigms, theory and social research. In: E. Babbie, *The Practice of Social Research* (elfde editie) (p. 30-59). Belmont: Thomson Wadsworth.
- Bevir, M. (2011). Governance and governmentality after neoliberalism. In: *Policy & Politics*, jg. 39, nr. 4, p. 457-471.
- Brok, E. (2016). De responsabilisering van burgers van verzorgingsstaat tot participatiesamenleving. In: *Beleid en Maatschappij*, jg. 43, nr. 4, p. 5-27.
- Bryman, A. (2016). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Caldwell, R. (2005). *Things fall apart? Discourses on agency and change in organizations*. In: *Human Relations*, jg. 58, nr. 1, p. 83-114.
- Dahlstrom, D.O. (2010). Hermeneutic ontology. In: R. Poli en J. Seibt (red.), *Theory and Applications of Ontology: Philosophical Perspectives* (p. 395-415). Dordrecht/Heidelberg/Londen/New York: Springer.
- Daynes, S. en T. Williams (2018). *On Ethnography*. Cambridge: Polity Press.
- Dean, M. (1999). *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. Londen: Sage.
- Denzin, N.K. en Y.S. Lincoln (2008). Introduction. The discipline and practice of qualitative research. In: N.K. Denzin en Y.S. Lincoln (red.), *The Landscape of Qualitative Research* (p. 1-44). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. Londen: Longman.
- Fairclough, N. (1992). Discourse and text: linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. In: *Discourse & Society*, jg. 3, nr. 2, p. 193-217.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. Londen/New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Foucault, M. (1979). Governmentality, In: *Ideology and Consciousness*, jg. 6, nr. 3, p. 5-21.
- Foucault, M. (1982). The subject and power. In: H. Dreyfus en P. Rabinow (red.), *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (p. 208-226). Brighton: Harvester.
- Foucault, M. (1997). *Ethics: Subjectivity and Truth. Vol. 1 of Essential Works of Foucault, 1954-1984*. New York: New Press.
- Foucault, M. (2000). *Power. Essential Works of Foucault 1954-84: Volume Three*. Londen: Penguin Random House UK.
- Fraser, N. en A. Honneth (2003). *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*. Londen: Verso.
- Grondin, J. (1994). *Introduction to Philosophical Hermeneutics*. New Haven/Londen: Yale University Press.

- Hennink, M., I. Hutter en A. Bailey (2011). *Qualitative Research Methods*. Londen: SAGE Publications Ltd.
- Jimenez-Anca, J.J. (2013). Beyond power: unbridging Foucault and Weber. In: *European Journal of Social Theory*, jg. 16, nr. 1, p. 36-50.
- Jones, K. (2004). Mission drift in qualitative research, or moving toward a systematic review of qualitative studies, moving back to a more systematic narrative review. In: *The Qualitative Report*, jg. 9, nr. 1, p. 94-111.
- Keller, R. (2011). The sociology of knowledge approach to discourse (SKAD). In: *Human Studies*, jg. 34, nr. 43, p. 43-65.
- Knoblauch, H. (2005). Focused ethnography. In: *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, jg. 6, nr. 3, art. 44.
- Mahmood, S. (2005). *Politics of Piety*. Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- Martin, G.P. en J. Waring (2018). Realising Governmentality: Pastoral Power, Governmental Discourse and the (Re)constitution of Subjectivities. In: *The Sociological Review*, jg. 66, nr. 6, p. 1292-1308.
- Miyake, N. (1986). Constructive interaction and the iterative process of understanding. In: *Cognitive Science*, jg. 10, nr. 2, p. 151-177.
- Montfort, C. van, A. Michels en W. van Dooren (2012). *Stille ideologie. Onderstromen in beleid en bestuur*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Newman, J. (2007). Governance as cultural practice: texts, talk and the struggle for meaning. In: M. Bevir and F. Trentmann (red.), *Governance, consumers and citizens: Agency and resistance in contemporary politics* (p. 49-68). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- OCW (z.d.). *Doe mee met MDT.nl. Maatschappelijke Diensttijd* (website). Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Geraadpleegd 6 december 2022 via www.doemeemetmdt.nl.
- Oude Vrielink, M., I. Verhoeven en T.M.F. van de Wijdeven (2013). Meedoen met de overheid? Over de stille beleidspraktijk van de doe-democratie. In: *Bestuurskunde*, jg. 22, nr. 2, p. 13-22.
- Peeters, R. (2019). Manufacturing responsibility: the governmentality of behavioural power in social policies. In: *Social Policy & Society*, jg. 18, nr. 1, p. 51-65 (doi.org/10.1017/S147474641700046X).
- Peeters, R. en G. Drosterij (2012). De ideologie van de intredende overheid: De staat als bondgenoot van (sommige) burgers. In: C. van Montfort, A. Michels en W. Van Dooren (red.), *Stille ideologie. Onderstromen in beleid en bestuur* (p. 25-40). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Prior, D. (2009). Policy, power and the potential for counter-agency. In: M. Barnes en D. Prior (red.), *Subversive citizens: Power, agency and resistance in public services* (p. 17-32). Bristol: Bristol University Press, Policy Press.
- Snape, D. en L. Spencer (2003). The foundations of qualitative research. In: J. Ritchie en J. Lewis (red.), *Qualitative Research Practice. A Guide for Social Science Students and Researchers* (p. 1-23). Londen: Sage.
- Stuckrad, K. von (2013). Secular religion: a discourse-historical approach to religion in contemporary Western Europe. In: *Journal of Contemporary Religion*, jg. 28, nr. 1, p. 1-14.

- Verhoeven, I. (2010). Wij weten het beter. Spanningen tussen eigenzinnige burgers en politiek. In: I. Verhoeven en M. Ham (red.), *Brave burgers gezocht. De grenzen van de activerende overheid* (p. 177-192). Amsterdam: Van Gennep.
- Voorberg, W., V. Bekkers, K. Timeus, P. Tonurist en L. Tummers (2017). Changing public service delivery: learning in co-creation. In: *Policy and Society*, jg. 36, nr. 2, p. 178-194.
- VVD/D66/CDA/ChristenUnie (2021). *Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst. Coalitieakkoord 2021-2025*. Den Haag: Rijksoverheid.